

BOKANMELDELSE

Hvordan utrede andre? av Joar Tranøy – et viktig advokatverktøy til forholdet mellom fakta og jus

Av CECILIE SCHJATVET,¹

E-post: cecilie.schjatvet@hestenesdramer.no

Psykolog Joar Tranøy har skrevet en håndbok om grunnprinsipper og metodefeil som kan oppstå når individer utredes, med eksempler fra PP-tjeneste, barnevern og personundersøkelser. For advokater som jobber med klienters rettigheter i barneverns-, straffe-, skole- og barnefordelingssaker, gir boka et helt nødvendig grunnlag for å kunne forholde seg systematisk kritisk til både mandater og utredninger. Boka kan også ha en viss overføringsverdi på hvordan UDI gjennomfører sine asylintervju. Tranøy er en hardtslående debattant og en forsker som utfordrer. Boka etterlater spørsmål i hvilken grad den står i opposisjon til de mange statlige anbefalinger som kommer på dette området.

INNFALLSVINKLER TIL FAGKRITIKK PÅ VEGNE AV INDIVIDET

Boka er skrevet med snert, men også et klart alvor i forfatterens engasjement for hvor viktig det er at utredningsarbeid gjøres riktig. Her er det mye å lære både for dem som skriver og dem som leser slike utredninger.

Tranøy anlegger et *systemkritisk perspektiv*, der det gjennomgående budskapet er at de ulike instansers problemorienterte fokus lett medfører en unødvendig patologisering av individet. Tranøy oppfordrer til at utredninger må ta innover seg den kontekst individet opptrer i.

¹ Cecilie Schjatvet er advokat i advokatfirmaet Hestenes og Dramer & Co og tidligere redaktør i *Kritisk Juss*.

Hans grunnleggende poeng kan omskrives til at mens vi gjerne vil forklare egne svakheter som situasjonsbetingede (jeg sa slik fordi det og det hadde skjedd), er vi ikke like sjenerøse overfor dem som utredes, der deres atferd ses som resultat av deres egenskaper (hun sa slik fordi hun mangler innlevelse).

Med dette utgangspunkt tar Tranøy for seg de generelle krav som må stilles til utredninger, måten informasjon innhentes på, og hvordan informasjonen kan analyseres.

Grunnprinsipper som utredninger bør baseres på

Kapittel I gir en innføring i de sosiologiske/pedagogiske prinsipper som utredninger bør baseres på. Begrepene er forankret i det som presenteres som sentrale teoretikere innen sosiologi, pedagogikk og psykologi, samt etiske standarder for psykologer. Som advokat og leser av slike utredninger er det praktisk å få presentert en kortfattet innføring, slik at vi settes i stand til å forstå det språk spesialpedagoger og sosialarbeidere bruker.

Tranøy beskriver forskjeller på en journal, sosialrapport, tiltaksplan, handlingsplan, personundersøkelse og pedagogisk rapport fra en profesjonell på en måte som er langt mer opplysende enn det som fremkommer av de relevante, spredte lovbestemmelser.

Han omtaler også hva vi bør forvente av utrederens faglige innsats, herunder at utreder må ha vurdert sin egen forforståelse (fordommer), at kun relevante og etterprøvde data skal trekkes inn (meningsinnholdet i begreper som «omsorg» er ikke gitt, men skal defineres og fylles med saksinnhold), at utreder har et avklart forhold til «kausaltet» (som defineres som noe annet enn årsaks-sammenheng) og til faren ved generaliseringer og å trekke konklusjoner uten tilstrekkelige premisser for og imot.

Metode og prinsipper for innhenting av informasjon

Kapittel II er den del av boken som gir det mest håndfaste input til advokatens arbeid. Her gjennomgår Tranøy metode og prinsipper for innhentning av informasjon. Kapitlet har flust med eksempler som gjør poengene lette å forstå.

Advokaters kritikk av utredninger følger nok til vanlig innfallsmetoden. Tranøy gir advokater en mulighet for en systematisk tilnærming til utredningens kvalitet. Han gir mange eksempler på hvor ulikt individer kan komme ut av en utredning, avhengig av om utreder har et person- eller systemfokus. Eksempelene er godt illustrert med sitater fra saker, og med tenkte og stilte kontrollspørsmål fra Tranøys tidligere forskning.

Selv for ivaretagelsen av kontradiksjonsprinsippet, som de aller fleste advokater vil være innom i sin vurdering av en utredning, er Tranøy opplysende fordi han knytter dette prinsippet til sin spesifikke faglige innsikt.

Som advokat som også jobber med utlendingsrett, slår det meg at de prinsippene Tranøy lister opp kan ha overføringsverdi på den intervjusituasjon asylsøkere befinner seg i med UDI. Flyktninger stilles overfor et forvaltningsapparat som – ikke ulikt barnevern, PP-tjeneste og kriminalomsorg – har fokus på å finne uoverensstemmelser mellom det som søkeren sier og det som UDI holder opp som «objektiv» informasjon om forholdene i hjemlandet. Slike uoverensstemmelser fører lett til konklusjoner om manglende troverdighet og ikke behov for beskyttelse. Som med personfokuset i barneverns-, PP-tjeneste- og kriminalomsorgssaker, er det UDIs personfokus på asylsøkerens egne utsagn som benyttes til å «felle» ham eller henne.

UDIs konklusjoner om manglende troverdighet kan kanskje med hell etterprøves for de metodiske feil som Tranøy trekker opp. Det hadde vært interessant om Tranøy i et senere prosjekt hadde tatt utfordringen det er å rette et vitenskapelig blikk på måten UDI gjennomfører sine intervjuer på.

Rammene for forsvarlig analyse av innhentet informasjon

I kapittel III gis viktige poenger om hva som utgjør en akseptabel analyse av den informasjon som er innhentet. Tranøys utgangspunkt er at et systemfokus kan avverge helt ødeleggende feildiagnoser. Han illustrerer ved å vise effekten av noen kontrollspørsmål som ble stilt i en særskilt sak.

Advokaten gis også her helt konkrete verktøy og eksempler nyttige for å avsløre tendensiøsitet, spuriøse effekter (manglende reelle sammenhenger), attribusjonsfeil og feilslutninger som følge av dekontekstualisering. Tranøy bevisstgjør om det viktige spørsmålet om kildekritikk med lett forståelige eksempler.

Med disse verktøyene viser Tranøy med eksempler fra faktiske saker at det kan skjule seg helt tilforlatelige forhold bak enkeltsetninger som «gutten er aggressiv og leker med lightere på skolen», «far mangler innlevelsesevne» eller «mor lot ofte gutten sitte et par timer alene».

I underkapitlet om hvordan ekspertspråket er et maktspråk som reduserer individets egenverdi (side 63), er det også noe å hente med henblikk på advokaters omtale av klienter: «Mødre kan av saksbehandlere omtales konsekvent i rapporter i ubestemt form som 'mor'. Dette er en språkbruk som både er grammatikalsk og språklig feil. Omtale som 'mor' skaper avstand til personer, framfor den korrekte betegnelsen 'mora' som er direkte og inkluderende.»

Hva finnes allerede av retningslinjer til utredningsarbeidet?

Som vedlegg til teksten er tatt inn kopi av de nordiske, etiske retningslinjer for psykologer. De etiske retningslinjene utgjør en viktig del av kvalitetssikring av psykologers utredningsarbeid. Selv om denne boka er rettet mot spesialpedagogers og sosialarbeideres utredninger, så antas det at Tranøy mener at ret-

ningslinjene er relevante veiledere også for spesialpedagoger og sosialarbeidere.

Når det er gjort, så oppstår spørsmålet hvorfor Tranøy ikke har inntatt eller refererer til Barne- og likestillingsdepartementets retningslinjer for sakkyndig arbeid i barnevernssaker. Veileder fra 1998, forslaget til ny forskrift om utarbeidelse av helsepersonells attester (Gravergruppen), eller til hovedpunktene i lovforslaget om opprettelse av barnesakkyndig kommisjon?

Men dette er kanskje dokumenter av en offisiell og problemorientert karakter som Tranøy nettopp vil til livs? Det svekker likevel bokas tyngde noe at Tranøy ikke har kommentert og eventuelt imøtegått eksisterende retningslinjer selv om de hører til relaterte profesjoner. Utelatelsen etterlater spørsmål om hva Tranøy mener om det arbeidet departementene gjør på dette området – en betraktning som det absolutt ville vært interessant å få ta del i.

Behov for en «motpamflett»?

Debattanten Joar Tranøy er vel det som må anses som en fanebærer for psykologer og enhver systemkritiker som mener at individet patologiseres i medisins tjeneste. Ut fra hans til tider hardtslående debattstil og hans avsløringer innen psykiatrien (Gautstads lobotomipraksis, bruk av LSD i behandling og bruk av Ritalin hos skolebarn) er det lett å tenke at han har motstandere som vil se spørsmål om hva som skal være rammene for et utredningsoppdrag, på annet vis.

At det finnes meningsmotstandere mener jeg dessuten å ha fått bekreftet gjennom egne erfaringer, der enkelte sakkyndige tilkjennegir en (misforstått?) selvpoppfatning av faglig nøytralitet som gjør at de avstår fra å gå inn i nettopp de system- og situasjonsbetingede problemstillinger som Tranøy peker på som så viktig for å få riktigere utredninger.

Det hadde derfor vært berikende å få en motpamflett fra slike positivister / logiske empirister om hvordan de forholder seg til de teoretiske, filosofiske og etiske problemstillinger Tranøy reiser. Hva er deres vitenskapsteoretiske grunnlag for å holde et individ- og problemorientert fokus? Hvilke vitenskapsteoretiske innvendinger reiser de til Tranøys systemkritikk?

Selv om en slik motpamflett ikke foreligger, er det ingen grunn for advokater til å være forsiktig med å benytte den systemkritikk han trekker opp i boka. Jeg gjetter på at en vesentlig del av skepsisen til å innta et systemperspektiv hos noen sakkyndige bunner i en grunnleggende systemtro. Noen sakkyndige er tilbøyelige til å mene (som også sikkert kan være riktig) at det ikke hefter alvorlige faktafeil ved de fleste utredninger, selv om utreder ikke skulle ha hatt Tranøys systemperspektiv. Og selv om noen utredninger kan ha feil, kan slike feil avdekkes på annen måte enn ved å sette individet i en kontekst, noe disse sakkyndige opplever som å gå inn i en politisk sfære. Selv om en kan si seg enig i noe av dette, er Tranøys innfallsvinkel likevel en svært viktig for advokaten

som i sitt arbeid er *forpliktet* til å ha et individperspektiv. For advokaten som representerer individet, vil slike innvendinger alltid være sekundære. Det ligger i vår rolle og oppgave å forsikre oss om at en utredning ikke bygger på skjulte faktiske feil. Det er da viktig at feilene kan presenteres på en bestemt måte, og her vil den systemkritikk Tranøy legger opp til, være en type kritikk som er best egnet til å bemyndige klienten.

Jeg gjetter derfor på at Tranøys innfallsvinkel vil være den advokater foretrekker for å gjøre et best mulig arbeid for klienten, selv etter en eventuell kritikk fra hans fagfelt. Til et motsvar skulle gis, kan derfor advokater med klienter som er underlagt statlig utredning, anbefales å benytte seg av Tranøys utmerkede håndbok.

Joar Tranøy: *Hvordan utrede andre? En innføring i utredningsmetode for spesialpedagoger og sosialarbeidere*. Universitetsforlaget 2009. 99 sider.